

УДК 811.161.2: 81'233

Секція 2. Міжкультурна комунікація

ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЯК НЕОБХІДНОЇ СКЛАДОВОЇ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ

Булава Н.Ю., к. філол. н., доцент,
викладач кафедри мовознавства

Вінницький національний технічний університет

У статті здійснено теоретичне та практичне переосмислення поняття “міжкультурна комунікація” в процесі викладання української як іноземної. Проаналізовано взаємозв’язок мови і культури у педагогічній діяльності викладача-лінгвіста. Визначено психолого-педагогічні критерії до підготовки викладачів ВНЗ, які навчають студентів-іноземців української мови.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, національна культура, українська мова як іноземна, навчання, освітній.

В статье осуществлено теоретическое и практическое переосмысление понятия “межкультурная коммуникация” в процессе преподавания украинского как иностранного. Проанализирована взаимосвязь языка и культуры в педагогической деятельности преподавателя-лингвиста. Определены психолого-педагогические критерии преподавателей ВУЗ, которые обучают студентов-иностранцев украинскому языку.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, национальная культура, украинский язык как иностранный, обучение, образовательный.

Bulava N.Yu. Formation of intercultural communication as a necessary component of language training foreign students

This article is devoted theoretical and practical rethinking the concept of "intercultural communication" in teaching Ukrainian as a foreign language. The relationship of language and culture in the educational activities of a teacher-linguist was analyzed. Psychological and educational criteria for teacher training of higher education institutions who teach foreign students in Ukrainian were defined.

Key words: *intercultural communication, national culture, Ukrainian as a foreign language, teaching, educational.*

Постановка проблеми. В умовах інтеграції та глобалізації відбувається постійне розширення сфер міжнародної та міжнаціональної комунікації, що впливає на подальший розвиток діалогу представників різних національно-культурних співтовариств та організацій. Розвиток міжнаціонального спілкування можливий через взаємодію різних культур. У цих умовах освіти іноземців слід розглядається як засіб існування в новому соціальному середовищі, а метою навчання стає формування міжкультурної комунікації студентів. У зв'язку з цим **актуальними** є дослідження, орієнтовані на пошук шляхів підвищення ефективності вивчення культури народу, що говорить тією чи іншою мовою; на подолання культурного бар'єру; підвищення педагогічної майстерності викладачів вищої школи, спрямованої на їхній професійно-особистісний розвиток. Вимоги до ефективності професійно-педагогічного спілкування постійно зростають, реально чинна практика свідчить про невідповідність рівня психолого-педагогічної підготовки викладачів ВНЗ вимогам, які до них ставлять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз основних понять, пов'язаних із питаннями формування міжкультурної комунікації, наведено в працях лінгвістів (Ф.С. Бацевича, Є.М. Верещагіна, П.М. Донця, В.Г. Костомарова, Ю.М. Караулова, Є.І. Пассова, І.Л. Біма, С.Г. Тер-Мінасової, В.В. Воробйова, В.В. Сафонова та ін.). На сучасні дослідження про міжкультурну комунікацію значно вплинула теорія діалогу культур М.М. Бахтіна та теорія локальних культур Ю.М. Лотмана. Соціокультурний аспект діалогу культур досліджено в працях Б.Г. Ананьєва, В.С. Біблера, П.С. Гуревича, М.С. Кагана,

Б.Ф. Ломова, В.В. Миронова, Л.П. Якубинського та ін. Незважаючи на високий рівень розвитку теорії міжкультурної комунікації, усе ще відчувається потреба в серйозних дослідженнях на стику міжкультурної комунікації і лінгвістики.

Мета статті – аналіз основних проблем міжкультурної комунікації та професійно-педагогічного спілкування на етапі адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах України.

Постановка завдання. Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**: уточнення поняття “міжкультурна комунікація”; виокремлення проблемних аспектів формування міжкультурної комунікації у студентів-іноземців; визначення професійно-педагогічних вимог до викладачів вищих навчальних закладів у роботі з студентами-іноземцями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що в соціально-філософському аспекті поняття “міжкультурна комунікація” історично виникає як констатація факту взаємодії культур. Тут культура розглядається як одна з основ соціально-комунікативного процесу, оскільки виступає як динамічна та багатогранна система, що пронизує всі аспекти життя суспільства, впливає на розвиток та саморозвиток людини, формування її власної картини світу, визначає її ставлення до інших людей. При цьому, комунікативні процеси сприяють оновленню культури, а людина виступає одночасно і суб’єктом, і об’єктом взаємодії культур. Тому принагідно дати наступне визначення міжкультурної комунікації як соціального феномену, сутність якого полягає у конструктивній чи деструктивній взаємодії між представниками різних культур (національних та етнічних), субкультурами в межах чітко визначеного просторово-часового континууму. Таке визначення ґрунтується, насамперед, на аналізі сучасних теорій міжкультурної комунікації, який засвідчив, що вони розкривають лише деякі аспекти цього явища, хоча суть виявляється в дискусії щодо її змісту, об’єкту, предмету та цілей існування [1].

Міжкультурна комунікація є такою комунікацією людей, при якій, наприклад, способи комунікації або функції мовних подій не є ідентичними, але є відмінності в їх реалізації та інтерпретації в певних ситуаціях, таких як,

наприклад, входження в чужий дім, вияв поваги до старших за віком, замовлення напоїв, поводження в місцях спільного користування тощо.

Для міжкультурної комунікації важливим є те, на чий території (своїй, чужій або нейтральній) відбувається спілкування. І.С. Бахов стверджує, що географічне положення визначає різновид культури, що складає фон комунікативного процесу. При цьому країну можна розглядати як макроконтекст, а конкретне місце, де відбувається комунікація – як мікроконтекст. Між поняттями мікро- і макроконтексту в такому випадку простежується низка ступенів: держава-регіон-місто-село-конкретне місцезнаходження комунікантів. Локативний контекст буде здійснювати вплив на низку параметрів міжкультурного спілкування та визначати його специфіку. Комунікант, який знаходиться на своїй території, відчуває себе більш комфортно, ніж іноземець, і краще орієнтується в просторі власної культури [2].

Підготовка іноземних студентів до іншого соціокультурного простору та навчання міжкультурного спілкування передбачає декілька складних аспектів: формування культури спілкування в іншому для них соціокультурному і мовному середовищі; психологічні особливості пізнавальної комунікативної діяльності іноземних студентів в природному мовному середовищі; виховання культури міжнаціонального спілкування у групі, на факультеті, у ВНЗ, тобто в іншому соціокультурному середовищі; формування навичок і вмінь ведення «діалогу культур»; формування і розвиток теоретичної і практичної готовності до міжкультурної комунікації.

Міжкультурну комунікацію можна визначити як комплексно-мовний взаємозв'язок і взаємовідношення, в процесі яких люди, що належать до різних національних спільнот, обмінюються досвідом, духовними цінностями, думками [3;4].

Культура такого спілкування залежить від загального рівня мовців, від їх уміння дотримувати загальнолюдських етичних норм.

Організаційний процес формування міжкультурної комунікації передбачає: визначення загальної мети і конкретних завдань; ознайомлення студентів в процесі навчання мови із системою наукових знань про права і свободи людини і народів, про нації і їх стосунки, про раси й інші культури; розвиток позитивного досвіду культури спілкування тощо. Проблема ускладнюється тим, що в даному випадку іноземні студенти стикаються із складною системою міжкультурного спілкування: студенти і багатонаціональний світ, студентське міжнаціональне середовище. Міжкультурна комунікація виступає як форма реалізації міжнаціональних стосунків на особистому рівні, що ускладнює процес формування культури спілкування.

Міжкультурну комунікація, на думку Т.З. Петрової, варто розглядати як поліфункціональне явище, що передбачає, по-перше, знання норм, принципів комунікативної поведінки в іншому соціокультурному середовищі, вміння переводити їх у площину міжкультурних відносин; по-друге, формування специфічних якостей; здатності до емпатії, самооцінки. Високий рівень міжкультурної комунікації – це оволодіння своїми емоціями, виявлення уваги до інших людей. Стосунки в процесі міжкультурної комунікації передбачають високий розвиток етнополітичного мислення, відчуттів, потреб, толерантне ставлення до іншої культури, до національних звичаїв, традицій. Показниками міжкультурної компетенції є також знання історії і культури народів, різноманітні зв'язки один з одним, вміння вести діалог культур, дискутувати, оцінювати явища з гуманістичних позицій, відстоювати і пропагувати свої переконання [5].

Формування мовної особистості в процесі навчання міжкультурної комунікації спрямоване на стабілізацію внутрішнього становища в студентському колективі (соціальна функція); збагачення людей духовною культурою, спонукання їх до духовної співпраці (освітня функція); формування соціально-етичних якостей, що полегшують міжкультурну згоду в суспільстві (психологічна функція) [6].

Для мовного спілкування представників різних культур важливим є подолання не лише мовного, а й культурного бар'єру. І.Ю. Марковіна стверджує, що саме національно-специфічні компоненти культури спричиняють проблеми у міжкультурній комунікації [7].

До компонентів культури, що мають національно-специфічне забарвлення, належать такі: а) традиції (або стійкі елементи культури); б) побутова культура, тісно пов'язана з традиціями в) повсякденна поведінка (звички представників деякої культури, усталені в деякому соціумі норми спілкування); г) „національні картини світу“, що відображають специфіку сприйняття навколишнього світу, національні особливості мислення представників тієї або іншої культури; д) художня культура, що відображає культурні традиції того або іншого етносу.

Е. Сепір стверджує, що мова є початком для вивчення будь-якої культури народу. Тому одним із провідних завдань у навчанні іноземних студентів української мови має стати пояснення ментальних відмінностей у мовних картинах світу. Мовна картина світу містить базові уявлення певного етносу про морально-етичні норми, естетичні ідеали, варіанти поведінки у різних ситуаціях тощо [8, с.46].

Міжкультурна комунікація завжди передбачає ті знання інших мов і культур і супроводжується відкриттям нових реалій, які відсутні в рідній культурі. Чужою мовою важко пояснити національно специфічні явища, які в ній не мають прямих відповідників. Такі слова становлять безеквівалентну лексику і фразеологію та є специфічною фоновою інформацією, знання якої допомагає пізнати інші культури. Своєрідність мовної картини світу українців засвідчує такий пласт, який прийнято називати словами-реаліями (назви на означення національно-культурних понять): вишиванка, рушник, писанка, бандура, коломийка, гопак, булава, тризуб, вареники, галушки, вареники. Більша частина безеквівалентної лексики — це іменники, що позначають конкретні предмети. Особливий пласт серед таких слів становлять найменування, які позначають предмети матеріальної і духовної культури

національних соціумів [9, с.189]. Безеквівалентні назви відкривають ніби інший світ національних реалій навіть у межах таких близьких культур, як українська і російська. За багатьма такими назвами — певна історія, національні звичаї, обряди, особливості побуту, життя загалом, словом — специфіка інших культур. Знання, закарбовані у словах реаліях або інших мовних одиницях (фразеологізмах, приказках тощо), у лінгвокультурології та країнознавстві називають фоновими [9, с.191].

Наприклад, лексема гарбуз легко перекладається різними мовами, проте тільки додаткові знання про українську народну особливість відмовляти хлопцеві в одруженні за допомогою цього овоча пояснюють справжній зміст таких виразів, як піднести гарбуза, дістати гарбуза, піти з гарбузом, залишитися з гарбузом, наділяти гарбузом, годувати гарбузами — «відмовляти тому, хто сватається», скуштувати гарбузової каші — «отримати відмову», навіть пахне гарбузом — «передбачається відмова». Тоді як англійська лексема pumpkin асоціюється з осінньою порою та святом Хеловін, коли з гарбуза вирізають страхітливі маски.

Отже, фонові знання та їх мовне відображення посідають значне місце у будь-якій національній культурі, тому ознайомлення з ними слід розглядати не як супровідний, а як один із основних аспектів мовної компетенції та міжкультурної комунікації.

Для визначення національно-мовної картини світу об'єктом зіставлення може бути лексика і фразеології української мови.

Розбіжність семантичних структур багатозначних слів у різних мовах відображає суттєві особливості лексичних систем і відіграє важливу роль при засвоєнні іноземної мови, та водночас є перешкодою при спілкуванні нею, оскільки психологія мовця схильна до ототожнення значень слів рідної мови з іноземною, що виявляється в лексичній інтерференції.

Поширеною лексичною помилкою під час оволодіння українською мовою є, зокрема, неправильне вживання дієслів мовлення. Це спричинено специфікою цих дієслів, їх однопонятійністю, що провокує оманливість

уживання дуже близьких, але не тотожних за значеннями слів. На практиці студентам-іноземцям важко розрізняти та вживати лексеми сказати / розповісти / розказати / говорити / розповідати / повідомляти та ін.

Аспекти міжмовного зіставлення лексичного складу і семантики, особливості варіювання значень і смислів слів у різних мовах, відмінності в структурах, сполучуваностях слів та інші нюанси дають важливу інформацію для вдосконалення мовних знань і практики міжкультурного спілкування.

Відправним моментом у будь-якому спілкуванні є звертання. Вибір звертання до представника іншої культури пов'язаний зі значними труднощами, оскільки в різних етносів вироблені власні норми і традиції щодо цього.

Залежно від способу вираження звертання бувають займенникові (ти/Ви), іменникові (пане, громадянине), звертання, які складаються із клішованих сполучень слів (Ваше преосвященство). В українській мові, на відміну, наприклад, від російської, наявна граматична форма звертання, а саме: клична форма іменника (Василю, Наталю, дівчино, земле), що залишилася у спадок від давньоукраїнської мови, де вона виокремилася як соціально значуща для наших предків.

Звертання наповнені особливою конотацією, і від правильного вибору її реєстру інколи залежить успіх подальшого спілкування загалом.

Як невід'ємний складник мовленнєвого етикету звертання дають змогу не тільки виявити певне ставлення до оточуючих, а й визначити соціокультурні контексти спілкування. Визначальними етнопсихологічними особливостями українців є передусім доброта, сердечність, простота, щирість і ніжність. На мовному рівні це виявляється в тому, наявна велика кількість слів-звертань із пестливими суфіксами: голубонько, матінко, матусю, таточку, дідусю, бабусю, бабуню, бабцю, сестричко, братику тощо.

Під час навчання української мови студентів-іноземців слід звернути увагу на неоднорідність мовного етикету українців на всій території держави. У

Західній Україні традиційно зберігаються більш шанобливі форми звертань. Звичним є звертання не тільки до старших, а й до батьків на Ви [9, с. 199].

Вербальне вираження національних особливостей не обмежується лексикою. Культурна специфіка може бути закодована в граматиці, словотворі, стилістиці та інших мовних рівнях.

Категорія роду має важливе значення в передаванні певної інформації, зокрема, коли йдеться про метафоричні назви певних предметів, які відсилають до характеристики осіб.

Грамотичний рід по різному представлений у європейських мовах. У близькоспоріднених українській і російській мовах спільнокореневі слова можуть належати до різного роду: рос. дробь (жін.) – укр. дріб (чол.), рос. насип (жін.) – укр. насип (чол.), рос. собака (жін.) – укр. собака (чол.) та ін. Це явище спричинює прикрі мовленнєві помилки (інтерференцію) [9, с.199].

Грамотична категорія роду має неабиякий потенціал для вираження національної специфіки. В українській мові з розвиненою словотвірною системою за допомогою афіксів можна передати те, що іншими мовами передається тільки описово, часто з утратою експресії, відтінків значень: укр. доця, дочечка, донька, донечка; дощик, дощичок та ін. Унікальність української мови полягає в тому, що в ній валентність зменшувально-пестливих суфіксів поширюється не лише на клас іменників, а й на інші класи самостійних частин мови. Так, в українській мові можливі зменшувально-пестливі чи взагалі оцінні суфікси в прикметниках (біднесенький, гарнесенький), дієсловах (їстоньки, спатоньки, питоньки), вказівних займенниках (тамоньки, тутечки) або навіть у вигуках (опаньки). Це неможливо перекласти іншими мовами без втрати особливого емоційного слов'янської експресії.

Особливе місце в побудові педагогічного міжкультурного спілкування належить початковому етапу навчання іноземних студентів, котрий є складним і неоднозначним періодом адаптації та соціалізації.

Умови вдалої комунікації залежать від правильної побудови навчального процесу, якнайшвидшої навчальної, соціально-психологічної та інших видів

адаптації, контакту студентів із викладачем, іншими студентами, наявності навчальних матеріалів, забезпеченості факультетів для іноземних громадян грамотними фахівцями, а також від багатьох інших необхідних складових.

На думку сучасних дослідників, формування міжкультурної комунікації «передбачає врахування трьох основних складових: етнопсихологічних (зумовленої ментальними особливостями національних культур), поведінкової (зумовленої національно-культурною специфікою комунікативної поведінки) і зумовленої власне національно-культурним мовним змістом» [10]. Тому викладачам доводиться вирішувати питання мовної підготовки студентів, «вирівнювання» знань іноземців, які приїхали з різних країн, суворого «дозування» навчального матеріалу, визначення балансу між навчальними дисциплінами на довузівському та наступних етапах .

Основна частина студентів, які приїжджають на навчання до України, абсолютно не знає культури спілкування, мовленнєвого й побутового етикету, а тому важливим елементом педагогічної діяльності є навчання їх міжкультурному і міжособистісному спілкуванню в нових умовах. Педагогічне спілкування реалізується в аудиторії (під час і після занять) у позанавчальний час. На заняттях спілкування викладача зі студентами будується за допомогою умовно-мовних ситуацій і часто має дещо умовний характер. Позааудиторна діяльність може бути більш різноманітною і природною.

На початковому етапі навчання викладач для розвитку основ спілкування обов'язково повинен включати в заняття діалоги, рольові, імітаційно-модельючі ігри, враховуючи міжкультурні відмінності, а також заняття з мовного етикету. Усі ці види діяльності вчать студентів-іноземців міжкультурному спілкуванню, допомагають подолати бар'єри спілкування. Педагог, який володіє технологією педагогічного спілкування, повинен налагодити контакт із кожним студентом окремо і з групою.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, вивчення світу носіїв мови спрямоване на те, щоб допомогти зрозуміти особливості мовної комунікації, додаткові значеннєві навантаження, політичні, культурні, історичні реалії,

оскільки в основі будь-якої комунікації, тобто в основі мовного спілкування лежить „обопільний код”, взаємне знання реалій, знання предмета комунікації між учасниками спілкування. Тому необхідно змінювати підходи до навчання української мови як іноземної та переходити від лише теоретичних знань до практичних тренінгів, курсів, руйнувати хибні культурні стереотипи. У зв’язку з тим, що сучасна вища школа – це полікультурний простір, у якому відбувається діалог культур представників різних народів, викладачі ВНЗ повинні володіти техніками організації міжнаціонального і міжкультурного спілкування.

Подальшими розвідками нашої роботи є висвітлення підходів до створення національно орієнтованого підручника, що відображає особливості міжкультурної комунікації під час навчання студентів-іноземців української мови.

ЛІТЕРАТУРА:

1. М’язова І.Ю. Міжкультурна комунікація: зміст, сутність та особливості прояву (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії/ І.Ю. М’язова. – 2008. – 18 с.
2. Бахов І.С. Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу культур / І.С. Бахов // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України . – 2012. - № 2. – С. 34 – 43.
3. Донец П.Н. Теория межкультурной коммуникации: специфика культурных смыслов и языковых форм): автореф. дис. на соиск. науч. степени докт. филол. наук: спец. 10.00.19 – теория языка / П.Н. Донец. – Х., 2003. – 24 с.
4. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Ф.С. Бацевич. – К.: Академія. - 2004. – С. 344.
5. Петрова С.М. Русский язык как средство межкультурной коммуникации на современном этапе / С.М. Петрова // Вестник Северо-Восточного федерального университета им. М.К. Аммосова. - 2015. - № 4. – С. 98 – 109.

6. Тепла О.М. Формування міжкультурної комунікації у процесі навчання іноземних студентів української мови // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. - 2010. – Вип. 12. – С.179-182.
7. Марковина И.Ю. Культура и текст. Введение в лакунологию / И.Ю. Марковина, Ю.А. Сорокин. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2008. – 144 с.
8. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М.: Прогресс, 1993. - 655 с.
9. Манакін В.М. Мова і міжкультурна комунікація / В.М. Манакін. – К.: Академія, 2012. – 284с.
10. Тихоновський О.В. Особливості педагогічного спілкування на етапі адаптації іноземних студентів до навчання у ВНЗ / О.В. Тихоновський // Запорозький медичний журнал. – 2014. – № 2. – С.132 – 134.